

ungari pulmauurimises teaduslik konverents, mille peaaegu poolsada ettekandjat uurisid abielu sõlmimise riituse erinevaid aspekte, elemente, piirkondlikke erinevusi, interetnilisi suhteid ja sümbolisüsteemi (Novák & Ujváry 1983). Uurimuste hulgas on mõned sellised, mille autorid lisaks faktide kirjeldamisele pöörasid tähelepanu ka märgiliste momentide tähtsusele (Niedermüller 1983, Laczkovits 1983). Mõtlemapanev on tõdemus, et üleminekuriituste, sh pulmade, keskmises faasis, siirdesituatsioonides tugevnevad ja muutuvad iseloomulikult sagedaseks sümboolsed toimingud, olukorra lahendamine sümboolsete vahenditega (Niedermüller 1983: 413–414).

Eraldi tuleb mainida Ferenc Bakó raamatut *palócite* pulmast kui traditsioonilise etnograafilise kirjelduse suurepärasest näidet (Bakó 1987). Autor esitab oma selles teoses oma rohkem kui kolme aastakümne kogemusi, ning ka meetoodiliselt on huvitav, kuidas ta esitab arhailiste mitmepäevaste pulmade peamiste momentide formaalse (ja sümbolitega tähistatud) kirjelduse (Bakó 1987: 55–69).⁴

Üks pulmakirjeldus

Selles peatükis analüüsime Palócföldi ühte pulmapidu, loomulikult võistlemata monograafia andmerikkusega. Et meie eesmärk on esmapoolest tutvustada kombestiku olulisi koode, on pulmade kirjeldus antud ainult põhijoontes. Kultuuri erinevate märgisüsteemide üksteisele järgnemine joonistab välja rituaalse süntaksi, kultuuriliste grammatikate üksteise kõrval olek aga valgustab seda, kuidas ühiskondlik riitus kasutab alati üheaegselt mitut koodi. Teeme katse selgitada toitute ja istumisjärjestuse peidetud tähendusi, tuues esile ühe mudelilaadse pulmasöömingu struktuuri (üksikasjalikumalt vaata Hoppál 1981b).

Kirjelduse aluseks on etnograafiline dokumentaalfilm, mis oma žanri tõttu esitab tegelikkuses juhtunud sündmused kontsentreeritult

³ Ferenczi 1982 uurimus annab ka suurepärasest ajaloolist materjali lähiminekis kogutud Délvidéki (ungari keeleala lõunaosa, tänapäeva Põhja-Serbias – *tölk*) ungari materjali juurde.

⁴ Palóci (etnograafiline piirkond Põhja-Ungaris – *tölk*) pulmas on eristatud 25 muud momenti.

ja on sellisena ise tegeliku sündmuse ning kombe mudel. Varasemad etnograafilised kirjeldused on olnud vaatleja-uurija keelelis-kirjalikud kommentaarid, siinkohal on aga analüüsi aluseks filmil jäädvustatud “üleskirjutus”, mis teeb tulevikus võimalikuks keelelise üleskirjutuse kontrollimise ja analüüsi uuemate või teistsuguste põhimõtete järgi.⁵

Kui 1974. aasta kevadel tegime etnograafilist filmi Põhja-Ungari asulas Kisterenyés, püüdsime esmajoones dokumendi tõetruuduse poole, see tähendab püüdsime sündmuste käiku mitte sekkuda või teha seda võimalikult vähe. Tegu oli tüüpilise, võiks öelda, kaasajale väga iseloomuliku pulmapeoga: seal leidis täiesti vanu tavandielemente, nagu koiduaegne pruudikõrvetamine, samas jäeti ära kiriklik riitus, vana rahvarõiva kõrval kanti miniseelikuid, maagilist jõudu omava üle tule hüppamise järel toimus koiduaegne purjuspäi ümberriietumine, kus mehed naiserõivad selga tõmbasid, tsitri kõrval süntesaator ja vanas stiilis rahvalaulude kõrval kõlasid moodsad šlaagrid.

Toome järgnevalt filmi alusel välja pulmapeo peamised sündmused, esilekerkiv stsenaarium annab ühtlasi edasi tavandi tähtsamate toimingute järjekorra (Németh 1966). Kombestiku suuremad üksused langevad kokku filmiepisoodidega.

Kirjeldust saatvate selgitavate märkuste lähtepunktiks on tähelepanek, et eri sündmuste jooksul mängib alati põhirolli erinev kood:⁶ kord laul, kord tants, kord kõne, siis toidud või riitus satuvad

⁵ Olen lisaks Kisterenye filmile osa võtnud mitmete pulmade jäädvustamisest. Nii on valminud film “Boldogi lakodalom” (Boldogi pulm, režissöör József Kiss), telefilmisarja “Örökségünk” osana. 1980. aasta Pusztafalu kohta valminud viieosaline dokumentaalfilmisari jäädvustab üht kaasaegset pulma. 1981. aasta sügisel jäädvustasin videomagnetofoniga Perbenyis Tšehhoslovakkias ühe pulmapeo, kuid kasutasin kirjutises ka Széki pulmapeo (Sic, Cluj-Napoca, Rumeenia) analüüsi tulemusi.

⁶ Teises peatükis soovitatud koodijaotuse täiendusena tasub eraldi “keele-na” võtta arvele esemed (esemekood), nende seas rõivastuse ja toitude rühmad, ning ruumikasutuse märgisüsteem, mis eriti pulmades võivad olla kogukonna silmis tähtsad tähendusekandjad. Tavandi üksikutes osades esineb niisiis alati korraga rohkem koode, aga ühel nende seast on alati põhiroll.

esiplaanile, ehk siis kannavad kultuurilise teate kõige tähtsamat osa, loomulikult mitte kunagi üksinda, vaid üksteist täiendades.

Loodetavasti aitab järgnev käsitlus mõista sündmuste funktsiooni kogu pulmas.

Sündmused:

– Iga traditsioonilise talupojapulma esimene, kõigele muule eelnev toiming (peale ettevalmistuse) on pulma kutsumine, kus esmane on kogukonna poole tehtud žesti kõrval verbaalne (suuline) kood (vrd Bakó 1987: 44).

– Öuele telgi ehitamine, ruumi kujundamine, kus leiab aset suurem osa sündmustest.

– Värava ees seisab ehitud meilupuu. Ülemaaliselt on olnud tuntud komme, mis *palócite* seas tänapäevalgi elab, et noormehed püstivad neidude väravasse noore kase armastuse märgiks. (Film valmis maikuu algul.)

– Pulmaeelset päeval küpsetavad naised palmiksaia, õhtul aga valmistavad supinuudleid. Mehed tapavad sea, samal ajal kui naised puhastavad lihasupi jaoks sulelisi. Toidukoodi väljatoodud rolli kõrval on õhtune nuudlivalmistamine abielunaiste ühine laulmis- ja lõbutsemisündmus, kus juuakse puuviljaviina.

Vahelepõikena püüame mõne tähtsama, üksteisega korra järgi vastamisi seisva momendi esiletõstmisega valgustada pulmasündmuste sümbolseid tähendusi.

Pulmade ettevalmistamine – arvestades oodatavate külaliste suurt hulka – tähendas esmajoones toitude valmistamist. Paeltega punutud ümmarguse palmiksaia (töenäoliselt viljakuse sümbol) valmistavad ja küpsetavad abielunaised hommikul väljas õuepealses leivaahjus (Schwalm 1981), teine taignatoode on rohketest munadest (jälle viljakuse sümbol) ja jahust supinuudlid, mis valmistatakse ja keedetakse õhtul elumajas. Kombetoimingud korrastuvad vastandpaarideks: küpsetatud-keedetud, väljas-sees, õhtul-hommikul.

Lihatoitude valmistamise juures leiame samuti silmatorkavaid opositsioone: seatapmine on meestetöö, sellest valmivad praed, samas kui keedetud väikeste kodulindude valmistamine on naistetöö. Huvitav on kingituste jagunemine selle järgi, kes on tooja: lähedased sugulased toovad juba päev enne pulmapidu peamiselt toormaterjalist (muna, jahu) ja elusatest kanadest koosneva toidukingituse. Teised kutsutud

külalised toovad alles pidumajja saabudes endaga valmiskujul ostetud torte ja jook; lähedased sugulased aitavad niisiis täiendada lihatoite, kaugemad tuttavad ja sõbrad magustoite.

– Pruudi voodi ja padjad viiakse peigmehe koju ja seatakse seal valmis, tehakse üles, kui pulmaöö üks “peasatäitjaid”. Voodi, patjade ja riidekirstu, uuemal ajal toamööbli üleviimine, vaatamiseks väljapanek on tänapäevalgi kutsutud tähistama perekonna ja abielluvate noorte varanduslikku jõukust. See on ühemõtteline “kõne” esemete vahendusel (Bakó 1987: 55, 94–99).⁷

– Pulmapäeva ennelõunal valmistatakse õuel ja köögis ette pruudi uhke pulmakleit. Umbes kella kümne paiku saabus filmitud pulma vanaproua, kes pani kahe keskealise abielunaise seltsis pruudi riidesse, hoolitsedes, et traditsioonilise rõivastuse iga pisiasi satuks oma kohale, esmajoones pruudipärg ja rosmariinioks.

Kui hommikut iseloomustab toitude valmistamine, siis ennelõunaste sündmuste tipp on mõrsja riietamine, see tähendab, et esiplaanile satub rõivakood ja peaehte valmistamine; tähelepanu väärib pärg kui neuu neitsilikkuse sümbol, ning nõidusevastase rosmariini⁸ kinnitamine kleidile. Pulmapeo oluline moment on näidata, kuidas astutakse ühest seisusest või ühiskondlikust olukorrast teise, neiu põlvst abielunaise seisusesse, ning mitmekordsel ümberriietumisel on niivõrd tähtis roll sellepärast, et just väliste märkidega saab seda nähtavalt ilmutada. Loomulikult saabuavad kutsutud külalised pidulikult rõivas-

⁷ Hofer-Fél 1969 peab Palócföldi pulmade esimeseks tähtsaks momendiks pruudi voodi äraviimist.

⁸ Gaál (1932: 45) tsiteerib vanast ungari lillede keelest rahvalauluski sõnastuse leidnud tähendust:

*Ilus on rosmariini põõsas,
(kui seotakse kimpu,)
pannakse neitsile pähe,
nii viiakse laulatusele.*

1982. aasta alguses Budapesti lähistel peetud pulmas pidasid haritud tütarlapse töolistest vanemad rosmariini veel tingimata pulmade juurde kuuluvaks esemeks.

Vrd veel Nógrádsipeki pulmakombeid (Tátraí 1980: 376): *Pruudi pähe asetas rosmariinipärja, teise nimega neitsipärja.*

tatuna, samas kui värava taga seisvad kontvõõrad kannavad lihtsaid argirõivaid.

– Lõuna paiku saabuvad esimesed külalised. Naised toovad torte, mehed mõne pudeli jooki.⁹

– Saabub saajarahvas. Nad jäävad värava taha seisma. Peiupoiss kui pulmatseremooniata suunaja,¹⁰ palub värsskõnes sisselaskmist (poetiline värsiline suuline kood) ja pruudi ema vastab sellele seestpoolt väravat, pakkudes seejärel külalisteväele magusaid kooke.

– Õuel pannakse meestele rinda väikesed varem valmistehtud märgid – neile, kes on pulma ametimehed või noorpaari lähedased sugulased.¹¹

– Pärastlõuna esimene sündmus on pruudi väljapalumine, seejärel pruudi hüvastijätt – mõlemad värsid ütleb isamees.

Pruudi hüvastijätt ödede-vendade ja vanematega on siirate tunnetega täidetud hetk. Selle sündmuse ajal üldtuntud fraase sisaldavaid värsse kuulates nutavad paljud. Varem võis see kombeelement olla veelgi tähtsam, sest funktsiooni järgi vabastas itkemine pinge, mida tekitas kogukonna ühe liikme sattumine teise – rohkem või vähem tundmatusse – kogukonda. Pruudiitku teade kogukonnale oli valu eemaldamine¹² ja sellest vabastamine.

⁹ Joogiviimise komme kaob üha enam, sest peoperemees hangib suures koguses tuntud jooki nagu õlu, coca-cola ja muud karastusjoogid. Selle moe ilmumise võime asetada 1970. aastatesse. Varem kasutati ainult pálinkat ja veini.

¹⁰ Isamehe tunnuseks on lintidega ehitud sau. Kisterenyas on isamehe tunnuseks kirka, millelt ripuvad värvilised siidilindid. (Sauga, kirka, kirve falloslik tähendus on üsna selge rahvalaulutekstide põhjal: vrd Bernát 1981, 1987).

¹¹ Boldogi pulmas oodati kogunisti rahalist tasu tillukese kimbu kinnitamise eest, Kisterenyas maksid noormehed selle eest suudlusega pruutneitsitele (huvitav on tähele panna suudluse ja raha paradigmaatilist suhet, vahetatavat olemust). Teadlikule märgikasutusele viitab Boldogi pulmades kirjutatud isamehevärss, mida lausuti isamehekepi kaunistamise järel:

*Tervitan armsat pruuti
sest olen leidnud, mida soovinud
Mu keppi ehib pulmamärk
Rinnal ehteks selle vapp.*

¹² Voigt 1982, edasist kirjandust pruudiitkudest.

– Värava juures korrastub pulmarongkäik, mida külanõukogusse minnes juhib peigmees ühe pruutneitsiga (kes on üks ta nõbusid), pruuti saadab üks peiupoistest.

– Pulmarongkäigus kannab naine kukke, seda aeg-ajalt kõrgele tõstes, et kõik võiksid seda näha. Teine naine jagab pulmasaiast lõigatud tükke tee ääres seisvatele pealtvaatajatele.

Pulmarongkäik on samuti hea näide mitme koodi kõrvutiolekust: muusika ja laul, liikumine, vahel ka tants, samuti pidulik rõivastus esinesid üheskoos. Veelgi tähtsamana tundub pulmarongi kui ruumistruktuuri korraldus. Pulmarongkäigu ülesehitus on piirkonniti erinev. Kisterenye pulmarongkäigus – nagu Palóci piirkonnas tavaliselt – läksid peiupoiste ja pruutneitsite järel sugulased, kusjuures järjekorra määras ära sugulusaste, niisiis väljendas ühiskondlikku staatust ruumiline distant.¹³

Ungarlaste pulmarongkäik.

¹³ *Pulmarongkäigu ülesehitus Felsőtárkányos 1950. aastate algul oli järgmine: peigmehe ja pruudi pulmarahva rongkäiguks rivistumises polnud erinevust [---] paaris liiguti kiriku poole: ees pruut isamehega, nende taga isamehe abi koos ühe pruuttüdrukuga, kolmandas reas teine pruuttüdruk ühe poisiga ja reas edasi: tüdrukud, noorikud, noormehed, mehed ja lõpuks muusikud (Bakó 1955: 378).*

Tähelepanu vääriv üksikasi pulmarongkäigu sündmuste seas on kaks kingituste jagamise žesti. Esimene on rongkäiku mittekuuluvate, tee ääres seisvate pealtvaatajate kostitamine. Külanõukogu poole minnes paluti selleks üks vanem naine, kes jagas magusat saia. Koos kukke viiva naisega olid nad mõlemad Páva-ringi¹⁴ liikmed, kes oma nooruses veel nägid ja praktiseerisid seda kommet. Teine kinkidejagamine toimus pärast ametlikku registreerimist, kui rongkäik asus tagasiteele ja vastne noorik viskas rahva hulka väikseid pakitud maiustusi (kompvekke).

Kukk on selgelt seksuaalne, õigemini viljakussümbol ning oletatavasti kunagise lunakuke¹⁵ mälestus.

– Abielu registreerimise saali sisenevad plaadilt mängitud pulmamarsi saatel noorpaar, tunnistajad ja sugulaskond – niipalju kui väiksesse ruumi mahub. Ametliku abielusõlmimise akti lõppedes viskab pruut väljas ootajate sekka maiustusi.

– Tagasijõudvat pulmarongi võtab väravas vastu peigmehe ristiema, meeleva ja järgmise küsimusega: “Mille te töite, mesilase või herilase?” “Mesilase,” kõlab vastus.

“No kui mesilase, siis võite sissepoole tulla, kui herilase, siis hoidke väljapoole!” Seejärel hammustavad noored meeleva.¹⁶

¹⁴ Páva (paabulinna) ringideks nimetatakse Ungari folklooriliikumises kohalikku rahvapärimust säilitavaid ja viljelevaid rühmi. (Paabulind on tähtis motiiv ungari rahvalauludes – *tõlk*).

¹⁵ Ebner (1933: 70–71) edastas andmeid Nógrádist vahetuskukkest ja selle rollist pulmas. Vrd Bakó 1987: 184–187. Huvitava lisandi edastas Ormánsgüst Kiss (1937: 117):

[--] väljapalumise teises järgus ilmub ilmub isamees pulmarahva ette, peas eriline kroon, kaelas hiiglaslik kringel (*perec*). Kringel (emasai) saab pruudi emale. Isamehe ees astub nõöri abil juhitud kukk. Ta ajas kukke edasi, aeg-ajalt viskas selle üles, et see hireks. Seda tegi ta selleks, et pruudil ei sünniks tumma last [--].

¹⁶ Bakó 1987: 155–156. peab palóci rahvakombeks mee, meeleva või magusa meekoogi pakkumist, mis esines ka juba 1827. aastal Gömöri maakonnast pärit kirjelduses.

Tasub tähele panna, et toit kui kood ilmub magusa vormis mõlema sündmusterea lõpus. Sarnasusmaagial põhinev mõtteviis kasutab siin märke, mis aitavad asjade positiivset (heasse suunda toimuvat) korraldamist. Küsimuse-vastuse mäng käib selle kohta, et vastne abielumees tõi loodetavasti majja usinale ja töökale mesilasele sarnaneva nooriku ja mitte terava keelega herilase. Meeleiva tähendus on samuti kergesti lahendatav: noortel tuleb astuda uude ellu ja ühtlasi väravast sisse magusa suuga.

– Väravast väljaspool seisavad kutsumata külalised, keda pruut kostitab kookide ja peigmees veiniga.

– Õuel algab samal ajal tants: naised laulavad ja tantsivad, moodustades väikesi ringe.

Siinkohal tuleb eraldi rääkida pulma prokseeimikast. Nimelt on ruumi pidulik kasutus tähtis ja pulmakombeid pidevalt saatev nähtus. Tegevused toimuvad kord majas (sees), kord õues (väljas), kord täiesti väljas – tänaval, mida lahutab sisemisest, veel maja juurde kuuluvast ruumist värav. Nõnda seisavad kutsumata külalised alati väravast väljaspool, kutsutud aga on seespool. Pulmarong jäi värava taha seisma nii pruudi järele tulles kui ka pärast registreerimist koju jõudes. Värava või pigem läve piiriline olemus on ilmselge, sellepärast asub see otsekui väljaspool ruumi. Pulmatavandit võib kirjeldada põhimõtteliselt ruumikasutuse koodi abil.¹⁷ Ruumi modelleeriv roll saab õigupoolest alles riituse käigus tähenduse järgmistes vastandipaarides:

seesmised	väljaspool olijad
liikuvad	liikumatud
(tantsivad)	(seisvad)
kutsutud	kutsumata
õues	tänaval

Neist opositsioonidest nähtub, et riituse ruumistruktuuris on alati võimalik eristada üht keskset ja üht perifeerset ala, millega seostuvad erineva ühiskondliku positsiooniga rühmad, erinevad tegevustüübid, erinevad esemed või kogu kombe seisukohast tähtsad või vähemtähtsad sündmused.

¹⁷ Ruumikasutuse koodist üldiselt Hoppál 1987f; võrdluseks ruumikasutusest ida-slaavi pulmas vt Baiburin & Levinton 1987.

– Õhtul kella seitsme paiku saabus rahvarohke külalisterühm, pruudi sugulased; nad töid kingitusi, mille kuhjasid maja ühte tupp.

Kingitus, kui esemekeeles sõnastatud teade, on tõenäoliselt pruudi sugulaste¹⁸ saabumise tähtsaim hetk. Üldse on kinkimine kui žest tähtis ja pulmas tihti korduv sündmus– sellepärast on mõttekas proovida kingitusi loetledes üksikasjalikumalt kirjeldada esemete märgisüsteemi pulmas.

KULINAARNE	SÖÖDAV	liha taignatoode	siga (ruud, kana) poest ostetud tort palniksai kodus valmistatud väikesed koogid, krupsised	NAISTELT
	JOODAV	puuviljavain (pálinka) vein		MEESTELT
PEKUNIAARNE	KINGITUS	majapidamis- esemed luksusesemed		LÄHEDASTELT SUGULASTELT
	RAHA			TUTTAVATELT

Panime tähele, et pruudi lähedased sugulased toovad majapidamises vajalikke suuremaid ja väiksemaid praktilisi esemeid. Pulmakingituseks toodud esemed väärtustuvad sümboolselt, sest need on seotud konkreetsete isikutega, isikutu raha kui sümbolse kingituse väärtus aga väheneb. Samamoodi jääb seisma aeg (väärtus väheneb), ruumi sümbolne väärtus aga kasvab, täitub tähendusega. Rahalist toetust ootab teistelt osavõtjatelt pruut ja pruudi perekond. Raha eest ostetakse majapidamisse suuremad esemed (külmkapp, teler, pesumasin). Kingituse suuruse määrab sugulusaste ja sõpruse lähedus. Näib, et selles vormis tekib taas sugulussuhete arvestus ja et muuhulgas korrastab see ühiskondlike suhete toimimise kogukonnas.

¹⁸ Palóci pruudipoolsest pulmarahvast (*hérészek*) vt Bakó 1987: 172–181.

Ühe sellise käsikirjalise peiupoisiraamatu, millesarnaseid leidis igas külas, leidsime ka ise Transilvaanias (Hoppal 1973).

– Öhtul hilja, nii kella üheksa paiku algab pulma õhtusöök. Lauad ja pingid on asetatud õue püstitatud katusealuse alla, nii et saajainmeseline külalistevägi ära mahuks. Eriti on mõeldud külaliste istumapanemise järjekorrale.

Pulmasööming on samuti hea näide kultuuriliste (või kui soovite, tavandi) elementide mitmekeelsusest, erinevate koodide üheaegsest kohalolekust, kus hetketi üks või teine satub esiplaanile. Pidev koodivahetus annab rahvakombe struktuurile iseloomulikud jooned, omalaadse, eluga täidetud tukslemise. Öhtusöögi ajal on loomulikult esmaseks toidukood, kuid enne iga toitu kõlavad peiupoisiraamatust välja kirjutatud ja pähe õpitud tuntud tervitusvärsid, niisiis saadavad söömist keelelised tekstid. Kõik pulmatoidud on kirjeldatavad järgmiste eristustunnuste abil:

toores või keedetud	/	küpsetatud
taimset päritolu	/	loomset päritolu (sea- ja linnuliha)
magus	/	soolane
vedelik	/	tahke
kõik söövad	/	ainult noorpaar sööb (nt kukehari ja mee Leib)

Jookide puhul võiksid need olla järgmised:

alkohol	/	mittealkohoolne jook
kange	/	lahja
destilleeritud	/	kääritatud
(<i>pálinka</i> (puuviljaviin))	/	(vein, õlu)
juua võivad mehed	/	juua võivad naised
kodus valmistatud	/	poest ostetud
hapu	/	magus
kallis	/	odav

Toitude-jookide, ehk siis toidukoodi ja suulise väljenduse kõrval kõlas muusika. Peale selle on alati oluline tähenduse kandja istumisjärjekord pulmalauas, mis annab tunnistust ruumi sümboolsest kasutusest. Aukohal istusid loomulikult piduliku sündmuse peaosalistes ja kõige auväärsemad külalised, laua kaugemas otsas võtsid platsi kaugemad

sugulased, sõbrad ja tuttavad.¹⁹ Istumiskorra reeglistatud ja sümboolne tähtsus ei vähene ka tänapäeval, sest igakordne kasutus taastoodab neid malle. Sugulussuhete ja -astmete arvestamine on nimelt kohustuslik, ja see on ka võrdeline oodatud kingituste väärtusega, seega võime siin tabada homoloogsete struktuuride töötamist.

– Söömise-joomise²⁰ järel, nii umbes kesköö paiku kutsub peiupoiss külalised pruuditantsule.²¹ Teine peiupoiss hangib sõela, sarja või suurema vaagna, millesse pruudi tantsitajad viskavad raha. Peiupoiss hüüab: “Pruut on müüa!”, seejärel tantsib igaüks pruudiga, ning mõne sammu eest, mis kestavad peiupoisi järgmise hüüdeni, maksavad kõik – kõige vähem 500, aga pigem 1000 forintit. Raha tuleb kõigil visata vaagnasse nähtavalt ja laia kaarega. Tantsu lõppedes tõstab värske abielumees oma nooriku üles ja viib süles välja, justkui röövib ära,²² ja viib ta majja, kust noorik tuleb välja juba krunni keeratud juustega, abielunaistele iseloomuliku soenguga.

¹⁹ Pulma õhtusöögi ajal kujunes välja ka teatud istumisjärjekord. Kahe tänavapoolse akna juures istus paremal pruut, vasakul peigmees, pruudist paremal pärjaga pruuttüdruk, pruudiga tegelev naine, pruudi pulmatunnistaja, peigmehest vasakul istuvad tema tunnistajad, siis järgnevad pruudi külalised (Manga 1979: 76).

²⁰ Ungari rahvaluule ja kombesüsteemi jook-sümbol on iidne sümbol hingede liitumisest, aga ka toit pole muu (Lükö 1942: 147).

²¹ Pruuditants on traditsioonilise pulma elujõuline kombeelement, millest palócite juures tänapäevalgi kõikjal kinni peetakse, ka neis paigus, kus see 20. sajandi algul veel kombeks polnud. Selle visa püsimise, edasiarenemise, isegi levimise põhjuseks on ühiskondlikud ja majanduslikud tegurid, mis ajendavad noorpaari sugulasi ja kitsamat tuttavate ringi abiellujaid majanduslikult toetama, abistama (Bakó 1987:191).

²² Pruudirööv on olnud kõigi minu poolt nähtud pulmade tähtis hetk. Vastne abielumees palus oma nooriku tantsima, haaras pärast pikka suudlust sülle ja viis majja. Tõenäoliselt on ungari kultuuris vana traditsioon pruudi sellisel äkilisel tantsuringist väljarebimisel, sest Péter Apor kirjutas muutustest Transilvaanias “vanade transilvaanlaste pulmadest” nõnda:

Kolmanda tantsu ajal, märguande peale hakkasid kokkurääkinud noormehed kiiresti, peaaegu joostes minema ukse poole, peiupoiss juhtis pruudi neile järele, peiupoisi ja pruudi järel saatjatena läksid pruudi riitajanaise käest kinni hoides pruuttüdrukud, pruut viidi peigmehe

Tantsul on ungari pulmas oluline roll, pärast seda tehakse pruudile abielunaise soeng.

magamistuppa, peiupoiss võttis peigmehelt mõõga ja võttis paljastatud mõõgaga pruudi peast pärja, lastes sellel libiseda mõõga käepidemeni. See oli selleks, et pruut mäletaks, et tema süütuse märk, pärg, võetakse maha mõõgaga. Nõnda käitugu ta pühas abielus, et kui ta seda määrib, saab mõök ta peas olema. [---] Riietajanaine rõivastas pruudi lahti, peiupoiss keerutas pruuttüdrukuga paar türu tantsu, siis laskis pärja mõõga otsast põrandale, löikas selle neljaks, mis tähendas, et pruudi tüdrukupõlv on läbi, seejärel sooviti üksteisele head ööd (Apor 1978: 108–109).

Tantsu käigus sobib pruuti tantsule paluda sugulussuhte alusel, ehk siis enne tantsivad lähedased sugulased, siis kaugemad ja lõpuks järgnevad muud kutsutud külalised. Pulmade selles osas kannavad põhirolli raha ja muud esemelised kingitused – kui esemelise koodi manifestatsioonid –, kuid samas tuleb esile ka tants kui kineetiline kood.

Ungari pulmas tuleb pruudil järgemööda tantsida kõigiga.

Hiljuti vahendas Károly Jung andmeid Délvidéki piirkonna pulmade ühe harvaesineva rahvakombe, koiduaegse pesemise kohta. Seal on olnud kombeks pruuditantsitamise asemel pesta kõigil pruudi nägu, mille eest too saab raha niisamuti kui Pálóci piirkonnas tantsu eest.²³ Kirikust või perekonnaseisuameti saalist välja tulles suudlevad tänapäevalgi kõik pruuti mõlemale põsele. Suudlus, pesemine ja tants väljendavad varjatult, et pruut on kõigiga “kokku puutunud”, ning selle eest tuleb maksta. Ei või olla juhus, et abielumees lõpuks tõmbab ta välja metsikust keerutamisest,²⁴ ja seegi mitte, et seejärel peab pruut võtma seljast valge pruutkleidi ja ilmuma krunniga, abielunaisele sobivalt soetud peaga külalisteväe ette. Rõivakoodis tehtud muutus tähistab ühiskondlikus situatsioonis toimunud muutust järgmiste vastandipaaridega:

pruut	abielunaine
valge kleit	punasetäpiline kleit
lahtised juuksed	krunni seotud juuksed
riietumine	lahtiriietumine
väljas	majas
kõigiga	ainult oma mehega
neitsi	abielunaine

Nii muutub mõistetavaks Pálóci pulma teine mõistatuslik tegevus “pruudi kõrvetamine” või üle tule hüppamine.

– Kesköö on ammu möödas, kui ristiisa noore abielunaise nooriku rõivais majast välja juhib ja külalisteväele teada annab, et “neitsite vägi on ühe võrra väiksemaks jäänud/ abielunaiste vägi ühe võrra kasvanud”. Seejärel tantsitakse noorikutants,²⁵ mille järel juhib ristiisa nooriku koos teise vanema mehega välja värava taha süüdatud õletule juurde, mille ümber käiakse lauldes kolm ringi, lõpuks tuleb noorikul hüpata üle tule.

²³ [---] *peigmehe meessugulased ja sõbrad, kes võtsid osa naiseröövist [---] formeerisid õiguse seksuaalsele kommunikatsioonile pruudiga* (Jung 1982a: 499).

²⁴ Tants ja pöörlemine kui *coituse* eufemistlik väljendus rahvalauludes vrd Bernáth 1981: 45.

²⁵ Pruuditantsust vaata lähemalt Bakó 1987: 212–219.

Ühe viiekümne aasta taguse kogumismatka käigus on üles märgitud, et sellepärast “küpsetatakse pruudi maksa, et läheks ära ta tüdrukulõhn” (Ébner 1933: 70–71).²⁶ Ülaltoodu valguses näeme, et tule puhastava jõuga²⁷ tuleb ära kaotada külalistega sooritatud (ja rahaga tasutud) “kokkupuutumise” mustus ja hais. Sümbolsete toimingute mõte kineetilise koodi keeles: maja juurde kuuluva tulega, sinna mittekuulaval alal noorik puhastatakse, ning ta võib seeläbi astuda abiellu puhtana.

– Koidikul, kui juba valgenema hakkab, järgnevad pulmade viimased kaks järjestikust tegevust. Üks neist on patjade varastamine, mille käigus lõbusad, tublisti vintis peiupoisid varastavad pulmavoodist padjad, viivad need kõrtsi, ning need tuleb seal vahetada tagasi väärilise summa eest, mille sealsamas kohapeal joovad maha varased külalised.

²⁶ Maksa kohta on teada, et seda mainitakse rahvaluules (mitte ainult ungari, vaid ka türgi – Márton Istvánovitsi teade) armastuse “organina”.

Manga (1979: 179) mainib teist selgitust: Karancsi kandi pulmades äratati vanasti hommikupoole vastne noorik, pandi talle pähe naise peakate (linik), sellele järgnes “pruudi kõrvetamine”. Õuel või aia taga tehti tuli üles, ümber selle tantsiti tule saatel. Selle ajal hüppas vastne noorik üle tule, et ta jalad jääksid terveks ja ta ei peaks kartma kadedate tüdrukueaseltsiliste kaetamist. Ipoly jõe äärsetes asulates nimetati kommet ka “pruudimaksa küpsetamiseks”. Mosonbéli asulas viskas mõni noormees pulma varahommikul põlema süüdatud õletuusti pulmamaja õue, sellele puistati veel varem valmis pandud õlgi, pulmalised hüppasid hõisates üle tekkinud tule. Mõnikord süüdati tuli küla keskel, tantsiti-lauldi selle ümber, seda nimetati “koidikutantsuks”. Sándor Pintéri järgi viis peiupoiss küla keskele suure õlekubu, süütas selle põlema ja teatas, et järgneb “pruudi kõrvetamine”. Selle peale kogunes pulmarahvas isamehega eesotsas koos muusikutega tule juurde, et ümber selle tantsida. Minda majja sisse ka pruudi järele, see aga pakkus külalistele meega puuviljaviina. “Varem on pruudi peast lõigatud juuksekiharaid, need ära põletatud tules, ümber mille pulmarahvas tantsis; tänapäeval ostab pruut ka selle välja,” kirjutas Sándor Pintéri 1891. aastal. “Koidikutule”, “koidikupõletamise”, “pruudikõrvetamise” kommet mäletati meie alade küldes veel 1940. aastatel. Bakó 1987: 221 peab seda iseloomulikuks palóci kombeks.

²⁷ Baiburin & Levinton (1978) mainivad, et ka vene pulmades oli olemas üle tule liikumise motiiv. Bakó (1987: 226) mainib palóci kombe paralleeli Aasias.

“Pruudi kõrvetamine.”

Kohalikule bistroole lähenes eeslivankril maskikostüümidesse²⁸ riietatud meeste ja naiste jõuk, kelle hulgast mõned olid riided ära vahetanud – mehed naisteks ja üks naine meheks riietunud. Üks naiseriietes mees hoidis süles padja sisse keeratud nukku, teised koksivad üksteise pähe mune katki. Selles *pálinkaga* (puuviljaviinaga) läbiimmutatud bakhanaalses meeleolus pulm reedel hommikuvalguses lõppes.

²⁸ Maskeeritud pulmaliste ilmumine on tuntud ka maa teistes piirkondades (Szalay 1973: 379, Szathmári 1975: 608).

See on tähtis, sest patjade ületoomine pulmapäeva hommikul noorte tulevasse elukohta on sümboolne komme, millega seisab opositsioonis patjade varastamine pulmajärgsel ööl, õigemini juba varahommikul. Patjade kaunistatus ja ka nende arv – varem oli neid vooditel üheksa – tähistab nende erilist rolli, ja võib-olla on õigus, kui ütleme, et need võisid sümboliseerida ka noorpaari viljakust²⁹ ja sellepärast tuli need kõrtsis tagasi vahetada.

Edmund Leach on püüdnud määratleda pidulike riituste sündmustejadade üldist grammatikat (Leach 1976: 78). Ta eeldas nimelt, et iga pidulik komme koosneb neljast peamisest osast: 1. sakralisatsioon; 2. marginaalne olukord; 3. uueksündinud isiku desakralisatsioon; 4. tagasipöördumine ilmalikku ellu. Kui projitseerime pulmade aja- ja ruumistruktuuri üksteise peale ja täiendame neid mõne muu koodiga, siis märkame, et üldisena eeldatud sündmusstruktuuri leiame ka Ungari ja siintutvustatud Kisterenye küla materjalis. Vaadelgem ajalist järjestust: esimene on *ennelõuna*, mis kestab ja kuhu kuulub lõunani, pruudi riietamine kodus, justkui pühitsemine riituseks, mida sümboliseerib pidulik valge kleit. Teine, ehk siis marginaalne olukord on see, kui pruut jätab vanematekodu – ta on *teel* püha paiga (kirik või perekonnaseisuamet) poole, kus järgneb “pühitsemine” (laulatus), ühiskondliku situatsiooni muutumine. Pole juhuslik ülemineku-kohtade – tee, värava ja läve – rõhutamine neis kombeelementides. Kolmas osa, kogu olukorra desakralisatsioon algab tantsuga, jätkub söömise-joomisega, et seejärel üle tule hüppamisega saavutada oma haripunkt. Õigupoolest saab selles sündmustereas tähenduse rituaalne metafoor tule puhastavast jõust. Selle maagilise toiminguni jõuab järg veidi pärast keskööd majale lähedasel, kuid õuest väljaspool asuval alal.

Lõpuks neljas ja viimane moment – riituse sakraalse olemuse järkjärguline kaotamine. Pulmajärgse päeva hommikul riietus mitu meest naiste-, üks naine aga meesteriietesse. Purjus, parodeeriv rongkäik alustas pruudilt varastatud patjadega eeslivankril teed kõrtsi poole, et seal veel viimast lõbutseda. See oli pidulikkuse pinge lahenemine,

²⁹ Mõnede selgituste järgi sümboliseerivad padjad pruuti ennast:

Fedémesis ei kõrvetatud mitte pruuti, vaid ainult tema patja [---] Kunagi võis padja varastamisel olla rituaalne seos pruudikõrvetamisega [---] (Bakó 1987: 226).

tagasipöördumine ilmalikku ellu. Inglise antropoloogi mõtteringi jäädes kannavad järgnevad vastandipaarid riituse tähtsat teadet kogukonnale: pulmad on kogukonna elus korduvad peod (pühad), korratud puhastumiste, pidurdamatuse ja pühade hetkede eluvõrdeline mudel.

SEKVENTS	AEG	RUUM	MUUD KOODID
sakralisatsioon	lõuna paiku	majas sees	riietus: pidulik valge kleit
marginaalne olukord	pärast lõunal	teel kirik (püha)	pulmarong peaosaline seisab
desakralisatsioon	kesköö paiku	majas	sees: tants – koldrupuude ja taasünd väljas: seistakse ringis, üle tule hüppamine – puhastumine
tagasipöördumine ilmalikku ellu	koidikul	väljas / teel sees / kõrtsis	riietus: argipäevane valeriinetus (avalik)

Skemaatiline koodide kirjeldus võib osutada kommete niisugustele üksikasjadele ja pulmanärgisüsteemi tähendustele, millele varasem uurimine on suhteliselt vähe tähelepanu pööranud.

Võib kerkida küsimus, milliseid edasisi võimalusi lisaks nähtuste täpsemale kajastamisele võimaldab koodidele suunatud käsitluse rakendamine. Võisime näha, et teatavatel ajahetkedel satuvad esiplaanile teatavad koodid, märgitiübid, kuigi ka teised osalevad kombe *täielikkuse* tagamises. Konkreetsete andmete süstematiseerimine võib juhtida koodide hiererhia täpsema määratluseni, see aga on kasutatav kultuuritüpoloogia uurimises üldiselt. Asi on selles, et kõiki kultuure iseloomustab see, mis “keeli” ja märke kus ja millise rõhuga kasutatakse. See annab kogumulje, mida varasemates uurimustes on nimetatud kultuuriliseks loomuseks (*alkat*),³⁰ kultuuri iseloomustavaks mustriks või kultuuri stiiliks.

³⁰ Ungari sõna *alkat* näib sobivaim, asendamaks sõnu *structure*, *pattern*, *gestalt*.

Hästi süstematiseeritav koodikirjeldus võib olla ülaltoodud mõttes suurepärase vahend ka võrdlevate uuringute puhul. Kombed omavad samuti oma loomust ja on kirjeldatavad koodide hierarhia kaudu. Selle kohta esiatud lihtsustatud tabel annab ülevaate ajahetkedest ja koodidest, nii joonistub antud kombe sisemine struktuur veelgi paremini välja. (Vt tabelit lk 102.)

Niisugune struktuurikujutis aitab märkimisväärselt kaasa tava-ndiuurimise täpsema võrdleva meetodi väljatöötamisele. Väljajoonistuvad erinevused näitavad selgelt kommete piirkondlikke erijooni, kuid veelgi enam seni varju jäänud suuri kattuvusi, näiteks Kesk- ja Ida-Euroopa talupojapulmade üldises struktuurilises ülesehituses. Metodoloogiliselt on koodidele keskenduv kirjeldus rakendatav mitte üksnes rahvakommete, vaid kõigi ühiskondlike pühade, isegi kõigi ühiskondlike sündmuste puhul.

Istumiskord ja söömiskord – pulma peidetud tähendusi

Ühiskondlikud sündmused, sellised nagu pulmasöömaaeg ja pidulikud üheskoos söömise juhtumid üldiselt, on vägagi sümboolse tähendusega. Kuna pulmasööming (et jääda eelmiste näidete piiridesse) on ühiskondlike suhete korrashoidmise tähtis vahend, kasutati ka selle funktsiooni rahuldamiseks kultuuri mitmeid koode. Nende hulgast kahel oli esiletõusev tähendus: üks on toitude, teine istumise järjekord.

Kultuurilise universaalina – ehk siis nähtusena, mida võib ühtviisi leida maailma üksteisest kaugel asuvates punktides elavate rahvaste seas – tähendab see, et ruumis hõivatava esile tõstetud või ära märgitud koha omamine tähistab ühtlasi vastava isiku esiletõusvat ühiskondlikku positsiooni. Teistest kõrgemal, laua otsas istuda (üldse istuda, samas kui teised seisavad) tähendas, et vastaval isikul on antud rühmas teistest kõrgem positsioon. Istumiskord on traditsioonilistes ühiskondades just sellepärast rangelt määratletud, samamoodi nagu oli see jäika etiketti säilitavates kuningakodades.

Inimeste istumapanemine pulmalauda näitab selgelt, et indiviidi kohta ja tähtsust sündmuste süsteemis võib mõista pelgalt ruumis hõivatud koha järgi, järeldusi võib teha selle põhjal kui kaugel au-

Etnosemiootika

Mihály Hoppál

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator7/>

ISBN 978-9949-490-26-4

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Mihály Hoppál. Etnosemiootika. SATOR 7.

Tartu 2008

Tõlge: Eda Pomozi

Korrektuur: Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Asta Niinemets

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Hoppál Mihály *Etnoszemiotika*

Debrecen 1992

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti

Kultuurkapital ja Eesti Folkloori Instituut, EKM FO, SF

0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,

kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja folkloori

tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut

EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm